

KOLLEKTİF BİR İNSAN HAKKI OLARAK ‘HALKLARIN KENDİ KADERLERİNİ TAYİN HAKKI’

Berdal ARAL*

Özet: Halkların kendi kaderlerini tayin hakkının, farklı insan grupları için ne ifade ettiği bugün de tam anlamıyla aydınlığa kavuşmuş bir husus değildir. Sömürge yönetimi altında yaşayan halkların hemen hemen hepsi bu yüzyılda bağımsızlıklarına kavuştukları halde, bu hakkın eski güncelliğinden hiçbir şey yitirmemiş olması, onun, aynı zamanda, kolektif bir insan hakkına dönüşmesiyle yakından ilgilidir. Bu durum, bu hakkın ‘içsel’, yani, ‘ülke-içi’, anlamının giderek ağırlık kazanmasının bir sonucudur. Bu anlamıyla, halkların kendi kaderlerini tayin hakkının muhatabı, yalnızca ‘halklar’ ya da ‘azınlıklar’ değil, aynı zamanda bir devletin sınırları içinde yaşayan nüfusun tümüdür; nihai amacı ise demokratik yönetim hakkıdır.

Anahtar Kelimeler : Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı – kolektif insan hakları – demokratik yönetim hakkı.

GİRİŞ

Siyasal bir ilke ya da bir bölgeye münhasır, kısmi bir düzenleme olarak değil de, tüm halklar için öngörülen bir uluslararası hukuk ilkesi olarak, ‘halkların kendi kaderlerini tayin hakkı’ndan, ilk kez, 1945 yılında kabul edilen BM Andlaşması’nda söz edilmiştir. 1(2). ve 55. maddeler, uluslararası toplumun üyeleri arasında barışçıl ve dostça ilişkilere katkıda bulunacak bir unsur olarak bu ilkeye de yer vermiştir (Charter of the United Nations, 1945).

Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesi, modern uluslararası hukukun en fazla tartışılan konularından biridir. Bu ‘hak’ ya da ‘ilke’, yakın zamanlara dek, daha ziyade sömürgelerin bağımsızlık kazanmasını (decolonization) sağlayan süreçte sömürge halklarının kendilerine referans aldıkları ve ‘siyasal’ boyutu da olan bir alan olarak gündeme gelmiştir. Halkların kendi kaderlerini tayin hakkının, özellikle şu üç grup insan topluluğu ile ilgili olarak yerleşik bir hak sayıldığı söylenebilir: Sömürge yönetimi altında yaşayan halklar; sistematik ırkçılığı bir yönetim biçimi haline getiren rejimlerin sultanı altında yaşayan halklar (örneğin 1990’lı yıllara dek Güney Afrika’nın durumu); işgal altında yaşayan

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

halklar (örneğin halen İsrail işgali altında yaşayan Filistinliler). Birinci ve üçüncü durumdaki halkların bağımsız devlet kurması öngörülürken, ikinci durumdaki halkların siyasi iktidara talip olma hakkı tanınmaktadır. Bu koşulların mevcut olmadığı durumlarda ise, bu tür bir hakkın mevcudiyeti hususunda, ne uluslararası toplumun üyeleri ve ne de uzmanlar arasında bir görüş birliği vardır. Halkların kendi kaderlerini tayin hakkının, egemen devletlerin sınırları içinde yaşayan insanlar için somut olarak ne ifade ettiği ise, henüz aydınlığa kavuşmuş bir husus değildir: Bağımsızlık? Dış müdahaleden masun olma hakkı? Demokratik yönetim hakkı? Bir azınlığın ayrı devlet kurma ya da özerklik hakkı? Bu hakkın günümüzde farklı bağlamlarda ve farklı içerikte mevcut olduğu varsayılabilir, bu hakkın muhatabının kimler olduğu konusunda da kuşku vardır: Halklar? Azınlıklar? Tüm vatandaşlar?

Bu çalışmada, sömürge yönetimi altında yaşayan halkların hemen hemen tümü bağımsızlığını kazandığı halde, bugün halkların kendi kaderlerini tayin hakkının hâlâ uluslararası toplumun gündeminde oluşunun, en başta, bu hakkın giderek 'kollektif' bir insan hakkına dönüşmesiyle bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Bu ise, halkların kendi kaderlerini tayin hakkının 'içsel' anlamıyla ağırlık kazanmasının bir sonucudur. Bu yönde bir gelişme olduğu, BM Andlaşması'ndan bu yana kabul edilen ve tamamen ya da kısmen insan haklarını düzenleyen pek çok uluslararası bildirme, sözleşme ya da kararda, bu hakkın sürekli vurgulanmasından anlaşılabilir. Yine bu tür uluslararası düzenlemelerde zaman zaman demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne atıfta bulunulması, ilginç bir şekilde, bu iki hususun daha fazla örtüşmesine yol açmıştır. Aşağıda en başta bu süreç incelenmektedir.

ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

Yukarıda da belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın 1(2). ve 55. maddelerinde 'halkların hak eşitliğine ve kendi kaderlerini tayin hakkına saygı'dan söz edilmektedir. Bu maddelerin yanısıra, 'vesayet rejimleri'yle ilgili olarak, aynı andlaşmanın 73. ve 76. maddelerde sömürge halklarının 'kendi kendilerini yönetme hakları'ndan ('self-government') söz edilmektedir. Burada 'halkların kendi kaderlerini tayin hakkı' kavramının kullanılmamış olması, bazıların iddia ettiğinin aksine, bu hakkın yalnızca sömürge bağlamıyla sınırlanamayacağını göstermektedir. BM Andlaşması'nda 'hak' yerine 'ilke' deyiminin tercih edilmiş olması, kuşkusuz halkların kendi kaderlerini tayini ilkesinin hukuksal gücünü hafifletmektedir. Ne var ki, bu tarihten yaklaşık 20 yıl sonra, 1966'da kabul edilen iki insan hakları sözleşmesinde, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı'ndan söz edilmiş, böylece bu konunun hukuksal ağırlığı artmıştır.

Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 1. maddesi şöyle formüle edilmiştir:

“Tüm halkların kendi kaderlerini tayin hakkı vardır. Bu hak kapsamında, siyasi rejimlerini özgürce seçebilir ve ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarını diledikleri şekilde gerçekleştirebilirler.”¹

Bu tanımdan hareketle denebilir ki, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı bir defaya mahsus bir hak değil ve fakat kendisini sürekli olarak yenilemesi ve güçlendirmesi gereken dinamik bir haktır (Crawford, 1993: 116). Bu madde, bir bakıma ‘kollektif’ anlamdaki demokrasi ilkesini de teyid etmektedir. Doebring’e göre, bu sözleşmelerde böyle bir hükme yer verilmesinin muhtemel nedeni, taraf devletlerin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkının herşeyden önce bir ‘insan hakkı’ olduğuna ilişkin kanaatlerini vurgulama istekleridir (Doebring, 1994: 65).

Ne var ki, bu hakkın ihlâli halinde, bireylerin ya da toplulukların herhangi bir şikâyet hakları yoktur. İnsan Hakları Komitesi’ne göre, 1. maddede sözü edilen haklar, halkların kendi kaderlerini tayin hakkının *kollektif* bir hak olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, yine Komite’ye göre, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ne ekli İhtiyari Protokol’de düzenlenen kişisel başvuru hakkı, ancak *bireysel* haklara yönelik olarak kullanılabilir bir mekanizmadır (Rosas, 1996: 212). Bu iki sözleşmenin 1(3). maddesi ise, Özerk Olmayan ya da Vesayet Rejimiyle yönetilen ülkelerde yaşayan halklara kendi kaderlerini tayin hakkının tanınacağından söz etmektedir. Bu konudan ayrı bir paragraf olarak yeniden söz edilmesi, aslında bu hakkın ‘sömürge’ dışı bağlamlarda da uygulanabileceğini göstermektedir (Crawford, 1992: 58).

1970 yılında kabul edilen Devletler Arasında Dostça İlişkiler Bildirgesi², bu hakkın içeriğinin anlaşılması konusunda önemli katkılar sağlamıştır. Bu bildiriye göre, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, devletler arasında barışçıl ilişkiler kurulması için zorunlu bir önkoşuldur. Bu haktan söz eden iki paragraf, sömürge-dışı bağlamları da bu konunun kapsamı içine sokmaktadır. Bunlardan birincisi şöyle düzenlenmiştir:

“Halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini tayini ilkesinin çağdaş uluslararası hukuka önemli bir katkıda bulunduğu ve bu ilkenin egemen eşitlik ilkesine saygı esasına dayalı olarak etkili bir şekilde hayata geçirilmesinin, devletler arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesi için büyük bir önem taşıdığına inanarak...”

¹ ‘International Covenant on Civil and Political Rights’, 16 Aralık 1966. Karar no. 2200 A. *Yearbook of the United Nations*, 1966, 423-432; ‘International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights’, 16 Aralık 1966, Karar no. 2200 A. *Yearbook of the United Nations*, 1966, 418-423. Benzer bir hüküm Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı’nın (1981) 20. maddesinde de yer almıştır. ‘African Charter on Human and Peoples’ Rights’ (imza: 1981; yürürlük: 1986), (Brownlie, 1992: 551-566).

² ‘Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations’, Karar no. 2625 (XXV), 24 Ekim 1970. *Yearbook of the United Nations*, 1970, 788-792.

Bu bildirgenin, halkların kendi kaderlerini tayin hakkından yeniden söz eden alt başlığı ise, etnik ya da dini azınlıkların da böyle bir haktan yararlanabileceğini ihsas ettirmektedir. Buna göre, ‘halk’ olma niteliğine sahip bir azınlık grubunun, bu hakkı siyasi taleplerinin dayanağı yapamamasının önkoşulu, devleti yöneten iktidarın halkın *bütünü*nü temsil etme kabiliyetinin olmasıdır :

“Önceki paragrafların hiçbir hükmü, yukarıda açıklandığı üzere, halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini tayini ilkesine uygun bir yönetime ve böylece ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmaksızın bir ülkede yaşayan tüm vatandaşları temsil eden bir hükümete sahip egemen ve bağımsız Devletlerin toprak bütünlüğünü veya siyasal birliğini tamamen veya kısmen ortadan kaldıran ya da zedeleyen herhangi bir davranışa hak kazanıldığı ya da böyle bir davranışın teşvik edildiği şeklinde anlaşılamaz.”

Görüldüğü gibi, belli bir etnik grubun diğer etnik gruplar üzerinde siyasal baskı kurduğu rejimler meşru olamayacağından, hakları çiğnenen azınlığın da kendi kaderini tayin hakkının doğmuş olacağı, bu belgede dolaylı olarak kabul edilmektedir (Oeter, 1994: 161).

Bilindiği gibi, kendi kaderini tayin hakkına sahip olan birimler ‘halklardır’. Uluslararası hukuk açısından, bir ‘ulus’ ya da ‘millet’ ise devletin tüm vatandaşlarından oluşur. Bu anlamda, her devletin ülkesi içinde tek millet yaşar. O nedenle, uluslararası hukuk ve siyaset bilimi söylemi içinde, ‘devlet’ ile ‘millet’ kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilir. Buna karşılık, bir devletin sınırları içinde aynı anda büyüklü küçüklü birkaç ‘halk’ yaşayabilir (Dinstein, 1976: 103-104). Bu durum, devletlerin büyük çoğunluğunda gözlenebilmektedir. O nedenle, ‘halk’ ile ‘millet’ arasında özdeşlik kuran görüşlerin objektifliğinden kuşku duymak gerekir. Bu tür bir denklem, ancak, baskıcı rejimlerin, idareleri altında yaşayan insanları homojenleştirmeye yönelik politikalarına meşruiyet kılıfı geçirmeye yaramaktadır.

Bugün, azınlıkların da belli koşullarda ‘halk’ sayılması gerektiği genel olarak kabul edilmektedir. Bu koşulların en önemlileri şunlardır: Azınlık grubunun ortak bir etnik ya da dini kimliğe sahip bulunması, bu kollektif kimliğini korumaya istekli olması, belli bir coğrafya içinde çoğunluğu oluşturması ve kendisini temsil etme yetkisini haiz bir örgütlenme içine girmesidir. Crawford’un vurguladığı ilginç bir husus da şudur: ‘Halk’ olma niteliğine sahip bir azınlık grubu, demografik ya da ülkesel bir mübadele neticesinde sınırları içinde yaşadığı devlet içinde çoğunluk haline gelse bile, ‘halk’ olma niteliği ortadan kalkmamaktadır (Crawford, 1992: 60).

Sömürge yönetimi altında yaşayan halklar birer birer bağımsızlığını kazandı için, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesi, bugün ‘sömürge’ bağlamı dışında daha büyük bir önem kazanmıştır. Ancak, uluslararası hukukun en temel ilkelerinden birisinin devletin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ilkesi olduğu

düşünülürse, ‘halk’ olduğunu iddia eden bir toplumsal grubun bağımsız devlet kurma hakkına sahip olduğunu ileri sürmek kolay değildir. Böyle durumlarda, uluslararası hukuk, bir halkın kendi kaderini tayin hakkını, ancak, sınırları içinde yaşadığı devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmemeyi yükümlendiği sürece tanımaktadır. Bu yüzden denebilir ki, bugün halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, ‘içsel’ anlamıyla *kollektif bir insan hakkına* dönüşmüştür (Crawford, 1992: 162). Böyle bir hak ise, sınırlı bir kültürel ve siyasal özerklikten federasyona kadar uzanabilecek çeşitli seçenekleri içermektedir. Ne var ki, özellikle bağımsızlığına ‘yeni’ kavuşmuş devletler, farklı unsurlardan bir ‘ulus’ inşa etmeyi öncelediğinden, farklı kültür ve inançlara tahammülsüzlük gösterme eğilimindedir. O nedenle, bu devletlerin, sınırları içinde yaşayan ve ‘halk’ olma niteliğini haiz azınlık gruplarına ‘kendi kaderlerini tayin hakkını’ tanımaları genelde söz konusu olmamaktadır.

Buraya değin yapılan tartışmalar, ‘içsel’ anlamıyla halkların kendi kaderlerini tayin hakkının esasen iki anlamı olduğunu göstermektedir. Birincisi, bağımsızlık kazanmış bir halkın kendi istediği bir yönetim biçimini seçme hakkıdır. Bu bağlamda, diğer devletlerin bu devletin işlerine karışmama yükümlülüğü vardır. İkincisi, kollektif bir kimliği olan ve bu kimliğini muhafaza etmek isteyen etnik ya da dini bir azınlığın, bu kimliğinin devletçe tanınması hakkıdır. Bu anlamda bir azınlık grubunun, çoğunluğu oluşturan etnik ya da dini grup içinde asimile olmayı reddetme hakkı vardır. Aslında asimile olmaya direnen bir azınlık grubunun, sınırları içinde yaşadığı devletle sürekli bir gerilim içinde olması muhtemeldir. Bir yandan devlet, azınlık grubuna mensup bireylerin ‘vatandaş’ olarak kendisine sadakat göstermesini beklerken, bir yandan da azınlık grubu, devletin kendilerine baskı yapmaktan kaçınmasını ve kendi özgün kimliklerine saygı göstermesini beklemektedir (Doehring, 1994: 64-65). Devlet, azınlık grubunun bu haklarına riayet ettiği, başka bir deyişle, onların kollektif kimliklerini koruma haklarına saygı gösterdiği sürece, bu azınlığın, daha önemli ve kapsamlı sonuçlara yol açabileceği aşikâr olan kendi kaderini tayin hakkını ileri sürmesi gereksiz olduğu gibi, büyük bir olasılıkla kabul edilebilir bulunmayacaktır (Doehring, 1994: 65).

1976 yılında, tanınmış bir grup uzman ve akademisyen tarafından Cezayir’de kabul edilen ve dolayısıyla resmî bir hüviyeti bulunmayan Halkların Hakları Evrensel Bildirgesi³, içsel anlamdaki halkların kendi kaderlerini tayin hakkını da içermektedir. Bu bildirgenin ilgili maddesi (7. madde) şöyledir: “Her halkın, ırk, cinsiyet, inanç ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşları temsil eden demokratik bir yönetim altında yaşama hakkı vardır.” Burada ifade edilen ‘de-

³ ‘Universal Declaration of the Rights of Peoples’ (‘Halkların Hakları Evrensel Bildirgesi’), Cezayir, 4 Temmuz 1976 (Crawford, 1992: 187-189).

mokratik yönetim hakkı', aslında, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle⁴ (1948) başlayan ve demokrasinin çeşitli unsurlarını insan hakkı standartları haline getiren sürecin bir parçasıdır. Bu bildirgenin 21. maddesi, seçme ve seçilme hakkının ve serbest genel seçimlerin birer insan hakkı olduğunu ifade etmektedir. Aynı maddenin 3. paragrafında ise, 'hükümetin yetkilerinin kaynağının halkın iradesi olduğu' belirtilmektedir.

Bilindiği gibi, demokrasi, vatandaşların siyasal yaşama aktif olarak katıldığı rejimin adıdır. 1966 tarihli Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 25. maddesi, her vatandaşın doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla dolaylı olarak yönetime katılma hakkından söz etmektedir. Bu hak, en başta seçme ve seçilme hakkının mevcudiyetini gerektirir. Bu seçimler gizli olmalı, genel ve eşit oy ilkesine dayanmalıdır. Ayrıca, seçmenler seçim boyunca fikirlerini serbestçe ifade edebilmelidir. Bölgesel düzeyde kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne⁵ ekli 1. Protokolün 3. maddesi ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin⁶ 23. maddesi de benzer hükümler ihtiva etmektedir.

Bütün bu metinlerde öne çıkan ana tema, hükümetlerin halkın iradesine dayanması gerektiğidir. Burada söz konusu olan, yalnızca çoğunluk yönetimi değil ve fakat tüm bireylerin, siyasal yaşama aktif olarak katılma hakları da dahil olmak üzere, temel haklarının güvence altına alınmasıdır. Öyle ki, hükümetlerin 'azınlık' gruplarının sahip olduğu haklara getirebileceği kısıtlamalar, olağanüstü hallerde bile sınırlanmıştır (Crawford, 1993: 114). O yüzdendir ki, uluslararası insan hakları mahkemeleri, insan hakları belgelerindeki sınırlamaları bağımsız hükümler olarak değil ve fakat metnin bütünü bağlamında değerlendirme eğilimindedir (Crawford, 1993: 115). Bu durum devletlerin, vatandaşlarının demokratik haklarına sınırlamalar getirmelerini daha da zorlaştırmaktadır.

Günümüzde 'işsel' anlamıyla 'halkların kendi kaderlerini tayin hakkı'nın en çok Batılı ülkelerde fiiliyata aktarıldığı görülmektedir. Bu, bir yandan bu ülkelerde çoğulcu demokrasinin ve hukukun üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesi, bir yandan da azınlıkların, en başta, siyasal ve kültürel haklarının güvence altına alınması sayesinde mümkün olabilmektedir. Bir devletin vatandaşı olan çoğunluktan farklı bir etnik, dini ya da dilsel kimliği olan ve bu yönüyle ayrı bir 'halk' teşkil eden toplumsal gruplar, bazı Batılı devletlerin anayasalarında ya da yasalarında bu özellikleriyle zikredilmekte ve bunlara spesifik haklar verilmektedir. İspanya'da Katalonya ve Bask ülkesinde yaşayan halkın sahip olduğu özerklik, Belçika'da ana dili Hollandaca ya da Fransızca olanların kamusal alanda kendi dillerini konuşma hakkının olması, İskoçya'nın Birleşik Krallık içinde kendi

⁴ 'Universal Declaration on Human Rights', 10 Aralık 1948. *Yearbook of the United Nations*, 1948, s. 535-537.

⁵ 'European Convention on Human Rights', 4 Kasım 1950 (Brownlie, 1992: 326-341). 'Protocol I', s. 341-343.

⁶ 'American Convention on Human Rights', 22 Kasım 1969 (Brownlie, 1992: 496-520).

parlamentosunun ve hukuk sisteminin olması akla gelen bazı örneklerdir. Bu türden düzenlemelerin küresel düzeyde giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Bu durum, halkların meşru taleplerine cevap vermekte zorlanan ‘devlet-merkezli’ bir uluslararası hukuk düzeninden, daha çoğulcu ve esnek yapılara doğru gidildiğinin bir göstergesidir (McCorquodale, 1994: 884).

Batılı devletler grubunun öncülüğünde 1990’lı yıllarda kabul edilen bir kısım uluslararası belge de, bu konuda, kısmen de olsa, bazı yeni unsurlar ihtiva etmektedir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT) kapsamında imzalanan Kopenhag, Paris ve Moskova belgelerinde ‘demokratik yönetim’ ilkesi de yer almaktadır. Bu düzenlemeler içinde en önemli olanı, hiç kuşkusuz, 1990 yılında kabul edilen Yeni bir Avrupa için Paris Şartı’dır.⁷ Bu belgede, devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmemek kaydıyla, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı olduğu bir kez daha belirtilmektedir: “BM Andlaşması’na ve devletlerin toprak bütünlüğünün korunması da dahil olmak üzere uluslararası hukukun ilgili normlarına uygun olarak, halkların hak eşitliğini ve kendi kaderlerini tayin hakkını teyid ediyoruz”.

Bu Şart’ın demokrasi ve insan haklarına özel bir vurgu yaptığı da görülmektedir: “Demokratik yönetim, düzenli aralıklarla yapılan serbest ve adil seçimlerde ifadesini bulan halk iradesine dayanır. Demokrasinin temelinde insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü vardır. Demokrasi ifade özgürlüğü, toplumdaki tüm gruplara hoşgörü gösterilmesi, ve her bireye fırsat eşitliği tanınması konusundaki en önemli güvencedir.” Bu iki paragraf birlikte düşünüldüğünde, Türkiye’nin de taraf olduğu AGİT’in, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını ‘içsel’ anlamıyla benimsediğini ve bunu bir insan hakkı olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür.

BU HAKKIN İÇERİĞİNE VE FİİLİYATA AKTARILMASINA İLİŞKİN BAŞLICA MESELELER

Belirtilmelidir ki, ‘içsel’ anlamda ‘halkların kendi kaderlerini tayin hakkı’nı düzenleyen uluslararası belgeler ve teamül kuralları (yapılageliş), bu hakkın hangi yöntem ve araçlarla hayata geçirileceğini belirtmekten uzaktır. Siyasal gücün nasıl paylaşılması gerektiği hususunda da uluslararası hukuk sessiz kalmaktadır. Son olarak, ‘içsel’ anlamdaki halkların kendi kaderlerini tayin hakkının hangi tür modeller çerçevesinde işlerlik kazanacağı da belirlenmiş değildir:

⁷ ‘The Charter of Paris for a New Europe’, 21 Kasım 1990 (Brownlie, 1992: 474-486). AGİT’in kabul ettiği uluslararası düzenlemelerin hukuksal değeri konusunda iki farklı görüş vardır: Birinci görüş göre, bu belgeler birer ‘bildirge’ niteliğinde olup siyasal bir program biçiminde kaleme alınmıştır. O nedenle, hukuksal bağlayıcılığı yoktur. İkinci görüş göre ise, bunlar Avrupa kamu düzeninin temel ilkelerini ifade etmektedir. O nedenle, bu düzenlemelere uyulması gerekir. Bu hususta hangi görüş benimsenirse benimsensin, bu ilkenin hukuksal ağırlığının giderek artmakta olduğu söylenebilir.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi? Özerklik? Bölgesel yönetimler? (Cassese, 1995: 332).

Orta ve Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde 1990'lı yılların başlarında vuku bulan gelişmeler, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesine ilişkin tartışmalara yeni bir canlılık getirmiştir. Avrupa gibi 'yaşlı' bir kıtada kurulan 'yeni' devletler, bu ilkeye ilişkin o güne dek egemen olan yaklaşımların sorgulanmasına yol açmıştır. Şöyle ki; 1990'lı yıllardan önce, başta devletler olmak üzere, uluslararası toplumun üyeleri, sömürge yönetimi altında yaşayan halklar hariç, 'kendi kaderini tayin etmek isteyen' ayrılıkçı hareketlere genelde kuşkuyla bakma eğilimindeydi. O nedenle, en başta devletler, bu tür hareketleri teşvik etmekten genellikle kaçınılmaktaydılar. Devletlerin büyük çoğunluğuna göre, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, uluslararası hukukun 'daha fazla önem taşıyan' diğer ilkelerinin yedeğinde kalmalıydı: Devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğü, ve içişlerine karışılmasının yasaklanması gibi (Oeter, 1994: 148-149).

O nedenle, 1990'lı yıllara dek, devletlerin ve hükümetlerin tanınmasında, 'demokratik meşruiyet' ilkesinin bir önşart olarak ileri sürülmesi söz konusu değildi (Tomuschat, 1992: 41). 1990'lı yılların başlarında, 'komünist' rejimlerle yönetilen bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, bir yandan sistem değişikliğine uğrarken, bir yandan da dağılma sürecine girmişlerdir. Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya topraklarında kurulan 'yeni' devletlerin kurulması sürecinde (o zamanki adıyla), Avrupa Topluluğu, demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarını, bu devletleri tanımak için bir önkoşul olarak ileri sürmüştür.⁸ Bu ve benzeri gelişmeler sonucunda, son on yılda, 'devlet' egemenliğinden 'halk' egemenliğine geçiş süreci ivme kazanmıştır. Böylece 'halkların kendi kaderlerini tayin hakkı' ilkesi ile 'halk egemenliği' ilkesi bir madalyonun iki yüzü haline gelmiştir. Denebilir ki, bu iki ilkenin herbiri diğerinin mevcudiyetini zorunlu kılmaktadır (Oeter, 1994: 149-150).

Bu halk egemenliği ilkesi, 1990'lı yıllarda o noktaya varmıştır ki, ayrı bir devlet kurulması için şartların pek de oluşmadığı durumlarda bile, 'halk' olma niteliğini haiz bir 'ulusal azınlığın' bağımsız olma hakkı, sınırları içinde yaşadığı devletçe tanınabilmiştir. Slovakya'nın 1990'lı yılların ilk yarısında Çekoslovakya'dan ayrılması, bunun bir örneğidir. Bu 'olağandışı' devlet kurma biçiminin ardında, Çekoslovakya'nın, eski totaliter sistemin yıkılmasıyla birlikte, kısa sürede sağlıklı bir biçimde işleyen demokratik bir rejim kurmuş olması gerçeği vardır. Bu da göstermektedir ki, Slovak halkının 'içsel' anlamda kendi kaderini tayin hakkı, henüz bağımsızlık söz konusu değilken bile, merkezi devletçe tanınmış bulunmaktaydı (Oeter, 1994: 175). Tam da bu noktada önemli bir açmazla karşı karşıya kalınmaktadır. Memnuniyetsiz bir ulusal azınlığın ayrılıkçı

⁸ Ne var ki, bu yaklaşımın uluslararası düzeyde kabul gördüğünü söylemek şimdilik mümkün değildir.

bir silahlı harekete dönüşümünü barışçı yöntemlerle engellemek için, devletin, birbiriyle yakından ilgili şu iki koşulu yerine getirmesi beklenebilir: Birincisi, hukukun üstünlüğünü esas alan çoğulcu ve demokratik bir rejim kurmak; ikincisi, devletin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi koşuluyla, 'halk' olma niteliğini haiz bir azınlık grubunun kendi kaderini tayin hakkını tanımak. Bu şartların mevcut olduğu devletlerde ise, ulusal azınlığın bağımsız bir devlet kurma yönünde davranmayacağını kimse garanti edememektedir. İşte temel açmaz da budur. Ne var ki, Slovakya örneğinin aslında bir istisna olduğunu ve ayrı bir devleti hedefleyen hareketlerin genelde baskıcı rejimlere karşı böyle bir yolu seçtiklerini gözlemek de mümkündür.

1990'lı yıllarda uluslararası hukukun 'daha fazla demokrasi' yönünde bir gelişim çizgisi izlemekte oluşu, Orta ve Doğu Avrupa'daki gelişmelere ilave olarak şu nedenlere bağlanabilir: Birincisi, hükümet-dışı insan hakları örgütlerinin yaygınlaşması ve bunların faaliyetlerinin artması; ikincisi, genelde insan haklarının, özelde ise azınlık haklarının daha büyük bir önem kazanması; son olarak, 'çoğulcu demokrasi' ve 'temsili hükümet' gibi kavram ve kurumların uluslararası toplumun Soğuk Savaş sonrasındaki ortak bir kaygısı haline gelmesi.

Günümüzdeki genel kanaate göre, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, bir uluslararası yapılageliş kuralı haline gelmiştir (Dinstein, 1976: 106). Cassese'ye göre, bu ilke aynı zamanda bir jus cogens kuralı (kendisine aykırı bir uluslararası düzenlemenin yasaklandığı emredici hukuk kuralı) olarak kabul edilebilir (Cassese, 1988: 136-137). Bugün bir devletin, vatandaşlarının kendi kaderlerini tayin hakkını garanti altına alıp almadığı, devletin münhasır yetkisine giren bir konu olmaktan çıkmış, uluslararası bir sorun haline gelmiştir (McCorquodale, 1994: 865). Bu hakkın, salt, fiiliyata aktarılabilirliği kuşkulu olan soyut bir hüküm olmayıp, somut durumlara uyarlanabilir oluşu, onun, insan hakları düzenlemelerinin bir parçası haline gelmiş bulunmasından anlaşılabilir. Bu hakkın mevcudiyeti, aynı zamanda, bireyin insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması için zorunlu bir önkoşuldur, çünkü devletin baskısına maruz kalması halinde, bir 'halk'ın en temel hakları dahi tehdit altına alınmış olacaktır (McCorquodale, 1994: 872).

Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, salt 'toprak esasına dayalı olarak' tanımlanabilecek statik bir hak değildir. Başka bir deyişle, bu, nihai hedefi bağımsızlık ya da ayrı devlet kurma olan ve bu hedefin gerçekleşmesiyle birlikte sona eren bir hak değildir. Aksine, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, farklı ortamlarda farklı şekillerde hayata geçirilebilen ve içeriği sürekli zenginleşen dinamik bir haktır (McCorquodale, 1994: 883-884). Öte yandan, 'işsel' anlamdaki halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, 'kollektif' niteliğiyle insan haklarının toplumsal boyutunu vurgulamaktadır. Bu haktan yararlanacak olanlar, tabii ki, 'devletler' değil 'halklardır'. Devletin kendi halkına keyfi muamele yapması ise uluslararası hukukça yasaklanmıştır (Crawford, 1992: 59). Vatandaşla-

rının tümü ya da bir kesimi üzerinde baskı uygulayan bir devlet, onların insan haklarının yanısıra, kendi kaderlerini tayin hakkını da ihlâl etmiş olmaktadır. O nedenle, devlet, bir yandan ülkesi içinde yaşayan 'halklar'ın kolektif kimliklerini muhafaza etmelerini ve sahip oldukları değerleri sonraki kuşaklara aktarmalarını, bir yandan da, onların, içinde yaşadıkları toplumun siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatına aktif olarak katılımını sağlamakla mükelleftir (McCorquodale, 1994: 859).

Kuşkusuz, bir devletin sınırları içinde yaşayan bütün bireylerin ve toplulukların insan hakları ulusal ve uluslararası düzeyde garanti altına alınmış olsaydı, bir halkın, kendi kaderini tayin hakkının ihlâl edildiği gerekçesiyle kendi devletinden şikâyetçi olması daha az rastlanır bir durum olacaktı. Toprak bütünlüğünün korunmasını isteme hakkı, ancak, ülkesinde yaşayan tüm halkların siyasal statülerini özgürce belirlemelerine ve ekonomik, toplumsal ve kültürel düzeylerini geliştirmelerine imkân veren demokratik devletlere bahşedilmiş bir haktır. Başka bir deyişle, bir halkın kendi kaderini tayin hakkı, ancak bu hakkı 'içsel' anlamıyla tanıyan demokratik rejimler için, devletin toprak bütünlüğüne saygı esasına dayalı olarak sınırlamaya tâbi olabilir (McCorquodale, 1994: 878-880).

SONUÇ

Uluslararası hukuktaki yeni yönelimlerin de işaret ettiği gibi, modern devletin varoluş nedeni ve nihai amacı kendi varlığını idame ettirmek değildir. Eğer öyle olsaydı, devletin halk üzerinde tahakküm kurduğu otoriter ya da totaliter rejimler olağan karşılanabilirdi. Aksine, devletin varoluş nedeni, ülkede yaşayan vatandaşların müreffeh, huzurlu, tatminkâr ve özgür bir hayat sürmelerini sağlamak ya da en azından bu sürece katkıda bulunmaktır. Bu çalışma boyunca incelenen 'halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesi', devletin millet için varolduğunu teyid etmiş olmaktadır. O nedenle, bugün, devletle bireyin ve birey gruplarının ilişkisi insan hakları ve demokrasi çerçevesinde şekillenmek durumundadır. Özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıkan gelişmelerin de etkisiyle, 'içsel' anlamıyla 'halkların kendi kaderlerini tayin hakkı', 'demokratik rejimle yönetilme hakkı'na dönüşmüş bulunmaktadır. Bunun sonucunda, bu iki ilke birbirinden destek almakta, ve bu sayede daha dinamik bir haklar kümesi ortaya çıkmaktadır. 'İçsel' anlamıyla halkların kendi kaderlerini tayin hakkını, dolaylı da olsa, güvence altına almaya matuf başlıca hak ve ilkeler ise şunlardır: 'Halkın siyasal sürece katılma hakkı', 'düzenli serbest seçimler', 'insan haklarının güvence altına alınması', 'egemenliğin halkın iradesine dayanması', 'azınlık hakları'.

Her devletin, BM Andlaşması'na uygun olarak, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını güvence altına alma yükümlülüğü genel olarak kabul edilmekle birlikte, bu hakkın hayata geçirilmesi esnasında, bir yandan uluslararası barış ve güvenliğin, bir yandan da devletin toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi

mümkündür. Burada uluslararası hukukun temel ilkeleri arasında açık bir çatışma gözlenmektedir: Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı v. devletin toprak bütünlüğü ilkesi. ‘Halklar’ın kollektif talepleri ile devletin bütünlük kaygısı arasındaki kaçınılmaz gibi görünen bu çelişki, ancak, tarafların bütüncül bir dil kullanmaktan kaçınarak, somut talepler üzerinde yoğunlaşması ile aşılabılır. Bu ise karşılıklı görüşme ve diyalogu gerekli kılmaktadır. Bu tür bir üslup benimsemiş olduğu takdirde, ‘halk’ olma niteliğine sahip bir azınlığın kollektif talepleri, devletin siyasal ve ülkesel bütünlüğü tehlikeye atılmaksızın, demokrasi ve insan hakları ekseninde rahatlıkla çözümlenebilecektir. Burada dile getirilen formül, elbette ki demokrasi ve insan haklarının aynı zamanda geniş bir yorumla tâbi tutulmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- African Charter on Human and Peoples’ Rights (1981), Brownlie, Ian (der.) (1992), *Basic Documents on Human Rights*, Üçüncü Baskı, Clarendon Press, Oxford, s. 551-566.
- American Convention on Human Rights, (1969).
- Cassese, Antonio (1988), *International Law in a Divided World*, Clarendon Press, Oxford, s.136-137.
- Cassese, Antonio (1995), *Self-Determination of Peoples*, Cambridge University Press, New York.
- Charter of the United Nations, (1945), United Nations, New York.
- Crawford, James (1992), ‘The Rights of Peoples : ‘Peoples’ or ‘Governments’ ?’, Crawford, James, (der.), *The Rights of Peoples*, Clarendon Press, Oxford, s. 55-67.
- Crawford, James (1992), ‘The Rights of Peoples : Some Conclusions’, Crawford, James, (der.), *The Rights of Peoples*, Clarendon Press, Oxford, s. 159-175.
- Crawford, James (1993), ‘Democracy and International Law’, *The British Yearbook of International Law*, Cilt : 64, s. 113-133.
- Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations (1970), Karar no. 2625 (XXV), *Yearbook of the United Nations*, s. 788-792.
- Dinstein, Yoram (1976), ‘Collective Human Rights of Peoples and Minorities’, *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt : 25, s. 102-120.
- Doehring (1994), ‘Self-Determination’, Simma, Bruno (der.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford/New York, s. 56-72.
- European Convention on Human Rights (1950) ve Protocol 1.
- International Covenant on Civil and Political Rights (1966), Karar no. 2200 A, *Yearbook of the United Nations*, s. 423-432; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), Karar no. 2200 A, *Yearbook of the United Nations*, s. 418-423.

- McCorquodale, Robert (1994), 'Self-Determination: A Human Rights Approach', *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt : 43, s. 857-885.
- Oeter, Stefan (1994), 'The Right of Self-Determination in Transition'. *Law and State*, Cilt : 49/50, s. 147-176.
- Rosas, Allan (1996), 'International Legitimacy of Governments'. Alfredsson, Gudmundur ve Macalister-Smith, Peter (der.). *The Living Law of Nations*, N. P. Engel, Arlington, s. 201-216.
- The Charter of Paris for a New Europe (1990).
- Tomuschat, Christian (1992), 'Democratic Pluralism : The Right to Political Opposition', Rosas, Allan ve Helgesen, Jan (der.), *The Strength of Diversity : Human Rights and Pluralist Democracy*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, s. 27-47.
- Universal Declaration of the Rights of Peoples (1976), Cezayir.
- Universal Declaration on Human Rights (1948), *Yearbook of the United Nations*, s. 535-537.